

De molen te Garnwerd - geschiedenis van 1629-1971

Over de molen “De Meeuw” te Garnwerd werd in 1971 een klein boekje uitgegeven, waarin de geschiedenis van deze molen is beschreven op 17 pagina’s tekst, waarvan de laatste pagina - gezet in een moderner lettertype - dateert van 1971; met 4 foto’s, 10,7 x 17 cm en geniet.

De tekst in het boekje betreft een overdruk van het artikel van E. J. Werkman: *De molen te Garnwerd*, blz. 140 e.v., dat reeds in de ‘Groningsche Volksalmanak’ voor het jaar 1943 werd afgedrukt.

Vervolgens verscheen in het aprilnummer van het kwartaalblad ‘Molennieuws’, jaargang 18, volgnummer 55, 1971, een uitgave van de ‘Vereniging De Hollandsche Molen’, een korte recensie van dit boekje, dat hieronder is weergegeven.

„MOLEN „DE MEEUW” TE GARNWERD”

Een beknopt interessant werkje dat in 16 pagina’s tekst een beschrijving geeft van de molens die vanaf 1629 te Garnwerd hebben gestaan. (Op pagina 11 wordt de conclusie getrokken dat reeds in 1616 aan de zuidwestzijde van het dorp een molen heeft gestaan.)

Van belang is o.a. de mededeling over de oorsprong van de „sarieshutten” bij de Groninger molens, terwijl ook enige informatie wordt gegeven over molens uit de omgeving van Garnwerd. Voorts is duidelijk merkbaar welk een belangrijke rol de molen speelde in de dorpsgemeenschap in de lange periode tot aan de eerste wereldoorlog. Voorts is van betekenis dat de auteur zich ernstig heeft verdiept in de kaarten waarop molens, al of niet foutief, staan aangegeven zoals de atlanten van Bleau en Janssonius.

Vermeld wordt dat Garnwerd waarschijnlijk in 1843 geen standerdmolen meer had doch een grondzeiler van het type bovenkruier. Na de verschillende eigenaren te hebben vermeld besluit de auteur met de acties tot behoud van de molen vanaf 1942, waarbij tevens blijkt dat de grote Groninger molenkenner B. v. d. Veen Czn. bij de officiële opening na herstel in 1943 de naam „De Meeuw” aan de molen heeft gegeven.

Het boekje kan worden besteld door storting of overschrijving van f 2,25 op postrekening 2144694 t.n.v. de penningmeester van het Actie Comité Garnwerd, Hunzeweg 23, Garnwerd. De opbrengst ervan komt ten goede aan het onderhoud van de molen „De Meeuw”.

A.J.d.K.

De molen op den dijk te Garnwerd staat op een in alle opzichten gunstige plaats. Ten aanzien van den windvang is zijn positie, mede door het ontbreken van boomen in zijn naaste omgeving, een zeer gelukkige. Hij sluit den weg door het dorp op fraaie wijze af en van buiten af gezien draagt hij met den toren ten zeerste bij tot verlevendiging van het dorpsilhouet.

Hoe lang staat er al een molen op deze plaats? De oplossing van dit vraagstuk is gedeeltelijk gegeven: vóór 1629 kan hier geen molen hebben gestaan, want pas in dat jaar is in verband met de doorgraving van het Reitdiep, de dijk opgeworpen.¹⁾ Maar aan den anderen kant moet vrijwel terstond nadat de dijk gereed gekomen was, de Garnwerder molen zijn tegenwoordige plaats hebben gekregen.

Toevallig staan ons over de geschiedenis van dezen molen omstreeks den tijd van de doorgraving, verschillende gegevens ten dienste.

Het molenaarsbedrijf was destijds allerminst een vrij bedrijf. Wie een molen wilde zetten moest daartoe verlof hebben van de -

destijds soevereine - Provinciale Staten; het aantal molens dat er mocht zijn was nauwkeurig vastgesteld en de ingezetenen waren verplicht hun koren op een bepaalden molen te laten malen. Juist in 1628, dus één jaar voordat tot de doorgraving van het Reitdiep bij Garnwerd werd overgegaan, troffen de Staten een aantal zeer ingrijpende maatregelen op dit gebied. Zij hadden de belasting op het gemaal verhoogd en stelden nu een aantal bepalingen vast, die ten doel hadden ontduiking dezer heffing te voorkomen, doch tevens neerkwamen op een rigoureuze saneering van dezen geheelen bedrijfstak. Op den landdag van den 25 Juni 1628²⁾ werd n.l. bepaald, dat "op 't platte landt" niet alleen geen nieuwe molens meer gezet zouden mogen worden, maar dat ook het aantal bestaande molens met een derde moest worden verminderd.

Terstond werd een lijst van molens, die moesten verdwijnen, vastgesteld; één te Garnwerd komt er niet op voor.

Hoe krachtig men deze maatregelen wilde doorvoeren, blijkt wel hieruit, dat de ten doode opgeschreven molens reeds na den 30 Juni 1628 niet meer zouden mogen ma-

len. De molenaar die dit verbod overtrad, verbeurde de vergoeding, die hem voor het stilleggen van zijn bedrijf zou worden uitbetaald. Voorts kregen de pachters van de belasting op het gemaal het recht de spillen uit deze molens weg te nemen. Bij iederen molen, die bleef staan - de stop te zetten molens moesten radicaal worden afgebroken - zou van provinciewege een "huysken" worden gezet, tot woning van een chercher of controleur, die een jaarlijksche belooning zou genieten van 130 gulden, half te betalen door de Provincie, half door den betrokken pachter van het gemaal.

Hier hebben we dus den oorsprong van de bekende "sarrieshutten". Wanneer in de toekomst een mulder en een chercher onder één hoedje gingen spelen en in gemeenschappelijk overleg fraude mochten plegen, zouden zij "sonder genade onder de meule gegeeselt ende uyt Stadt en Lande gebannen worden".

Dat de chercher, die op den mulder en zijn dorpsgenooten zou moeten toezien, nu niet direct een geliefd persoon in zijn omgeving zou zijn, waren de Staten zich wel bewust; vandaar dat zij bepaalden dat niemand hem door woorden of daden overlast zou mogen aandoen, op straffe van een boete van honderd carolusgulden.

Het is te begrijpen, dat zoodra de lijst van ten doode opgeschreven molens bekend was geworden, het protesten regende van "mollenaers en ingesetenen", die begeerden "hare moelen staende te holden".

De Staten wezen twee gecommiteerden aan om over deze protesten rapport uit te brengen; op grond van hun bevindingen werd op den landdag van den 12 Augustus 1628 de oorspronkelijke lijst nog al wat gewijzigd.

Eén van de veranderingen was, dat de molens te Opende zou blijven staan en dat in plaats daarvan die te Garnwerd zou worden afgebroken. In het geheel zouden nu in het Westerkwartier moeten verdwijnen de molens van Enumatil, Kuzemer, Lutjegast, Kommerzijl, Feerwerd en Garnwerd, terwijl die van de Nienoord, Niebert, Marum, Grootegast, Niekerk, Visvliet, Grijpskerk, Niezijl, Niehove, Englum, Ezinge, Aduard,

Noordhorn en Zuidhorn zouden mogen blijven staan.

Men ging bij dit alles met een merkwaardig radicalisme te werk. Aangenomen werd, dat krachtens de genomen Statenbesluiten de af te breken molens met de woningen der mulders eigendom der Provincie waren geworden. De te betalen schadevergoeding was vastgesteld door "twee onpartijdige timmerluijden" ten overstaan van de gecommiteerden Tiasse Tiassens en Onno Tamminga.

De molen te Garnwerd was geschat op 693 gulden, het huis van den mulder op 476 gulden.

De molens, die mochten blijven staan, zouden nu natuurlijk betere bedrijfsresultaten gaan afwerpen. De Staten dachten er niet aan den betrokken mulders dit voordeel zonder meer te gunnen; de genoemde gecommiteerden hadden tevens een lijst opgemaakt van de bedragen, die voor elk van deze molens "wegens verbeteringe van haere neringe" zou moeten worden betaald, welke lijst ook nog op den 12 Augustus werd gearresteerd.

De betaling van de af te breken molens zou geschieden einde September 1628. Op het vastgestelde bedrag zou een toeslag van een vierde jaar rente, te rekenen naar 7% 's jaars worden gegeven, m.a.w. men hield in dezen strikt vast aan de opvatting, dat eind Juni 1628 de eigendom reeds op de Provincie overgegaan was. Den voormaligen eigenaren, die inmiddels bij "hun" molens geen belang meer hadden, werd ter dege ingescherpt er voor te zorgen, dat de molens tot het tijdstip der afbraak niet "gespolieert^{2a}), beschadiget ofte geruineert" werden.

Aan den mulder van Garnwerd, Jacob Jansen, werd op den 13 Januari 1629 een bedrag van 705 gulden, 2 stuivers en 4 placen uitbetaald "zijnde de volle weerdije ofte prijs neffens ¼ jaers interesse van dien daarinne betogen, daer op desselfs meule aldaer, geremoviert zullende worden, onpartijdelijck getaxiert ende tselfde hem op den laesten September 1628 verschenen geweest.³⁾ Jansen kreeg dus voorloopig alleen den molen betaald. hetgeen samenhang met de omstandigheid. dat de mulders hun

woningen eerst op den 1 Mei 1629 behoeften te ontruimen. Hij kreeg zijn geld drie maanden te laat, zoodat hij billijkheidshalve er eigenlijk nog een vierde jaar rente bij had moeten hebben.

Wij weten dus, dat nog in het begin van 1629 te Garnwerd een molen stond, die blijkens de hoogte van de ervoor betaalde schadeloosstelling zich best met die van de andere dorpen in het Westerkwartier kon meten. De Garnwerders hebben het er niet bij laten zitten. Zij wendden zich tot de Provinciale Staten met het verzoek de genomen besluiten nog eens te herzien en niet de molen van hun dorp, doch die van het gehucht Englum voor afbraak aan te wijzen.⁴⁾ Het tijdstip van indiening van dit verzoek is niet precies na te gaan, de beslissing er op werd den 26 Februari 1629 genomen. De Garnwerders kregen hun zin: zij mochten hun molen behouden, terwijl die van Englum zou moeten verdwijnen. Echter zouden de Garnwerders de Provincie moeten “indemneren ende^{4a)} in alles schadeloos holden”.

De situatie was nu aldus, dat zowel te Garnwerd als te Englum een molen stond, die eigendom van de Provincie was; die van Garnwerd omdat de schadeloosstelling al aan den mulder betaald was en die van Englum krachtens het door de Garnwerders uitgelokt besluit tot afbraak van den 26 Februari 1629.

Beide molens moesten nu worden verkocht, die van Garnwerd aan iemand, die hem weer in exploitatie zou willen nemen, die van Englum op afbraak. De afwikkeling van deze zaak moest geschieden door de Gedeputeerde Staten, die den 29 Juni 1629⁵⁾ de reeds meer genoemde heeren Tiasens en Tamminga volmacht verleenden om in dezen “finalijcken te disponeren”. De heeren hebben gezorgd voor een vlotte afwikkeling blijkens het rapport, dat zij den 27 Juli 1629 in de vergadering van Gedeputeerden uitbrachten en dat op het volgende neerkwam. De aan den mulder van Englum uit te keeren schadeloosstelling was vastgesteld op 875 gulden; de molen en het huis hadden bij den verkoop slechts 118 gulden opgebracht.⁶⁾ De Garnwerder molen was

verkocht voor 558 gulden. Aangezien de provincie voor den molen en het huis in het geheel 1169 gulden aan schadeloosstelling had uitbetaald, moest door de gezamenlijke ingezetenen van Garnwerd een bedrag van $1169 - 558 = 611$ gulden worden bijgepast. Aldus de berekening van de heeren Tiasens en Tamminga en de Garnwerders konden daarmee alleszins tevreden zijn. Het besluit toch van den 26 Februari 1629 werd door de heeren eng geïnterpreteerd, hetgeen meebracht, dat het nadeel dat de Provincie leed met betrekking tot den Englumer molen niet te hunnen laste gebracht werd. Aan reis- en verblijfkosten, die zij in dezen hadden moeten maken, hebben de beide gecommiteerden 29 gulden 10 stuiver in rekening gebracht, welk bedrag hun den 8 Augustus 1629 uit de provinciale kas werd voldaan.

De vroegere mulder van Garnwerd Jacob Jansen heeft den molen niet teruggekocht, want hem werd op den 18 Augustus 1629, dus drie weken nadat Tiasens en Tamminga hun rapport hadden uitgebracht, de vastgestelde schadeloosstelling voor zijn huis van 476 gulden door den rentmeester der Provincie betaald. Het huis is dus aan een ander overgegaan. Wie de nieuwe mulder is geworden, is niet na te gaan.

De provinciale rekening over 1629 bevat een post, groot ruim 10031 gulden, zijnde de opbrengst van alle in dat jaar verkochte molens en molenaarshuizen. In de omschrijving van dezen post wordt gezegd, dat de molens afgebroken zullen worden, maar we kunnen veilig aannemen, dat ook de opbrengst van den eenen molen te Garnwerd, die zou blijven staan, in dit bedrag begrepen is, omdat een aparte post dienaangaande onder de inkomsten zoowel in 1629 als in 1630 ontbreekt. Wel is destijds als bijlage bij de rekening over 1629 een register overgelegd, waarin de opbrengst van elken molen en elk huis afzonderlijk was opgegeven, doch dit register is helaas niet bewaard gebleven.

Voor de Garnwerders restte er dus nu nog een bedrag van 669 gulden bijeen te brengen. Het omslaan van dit bedrag over de in-

gezetenen en de inning ervan geschieden door den schatbeurder - den plaatselijken ontvanger der verponding of grondbelasting - en een door de ingezetenen gekozen volmacht. Al mogen we aannemen, dat de meesten verheugd over het behoud van den dorpsmolen, hun aandeel gereedelijk zullen hebben betaald, toch bleven enkele onaangenaamheden genoemden personen bij hun taak niet bespaard. Een zekere Bonne Frerix en enkele anderen n.l., “aen de Westzijde van Adewarder diep wonende” weigerden hun aanslag te voldoen. Deze zaak leidde tot een procesje voor Gedeputeerden, waarin Bonne Frerix c.s. stelden, dat zij nimmer van den Garnwerder molen gebruik maakten en dat de geheele actie tot behoud daarvan buiten hun weten had plaats gevonden.⁷⁾ Schatbeurder en volmacht stelden daartegenover, dat met meerderheid van stemmen door de ingezetenen van het kerspel besloten was, het bedrag dat noodig zou zijn voor het behoud van den molen, bijeen te brengen. Met dit argument vereenigden Gedeputeerde Staten zich en den 17 Februari 1630 veroordeelden zij Bonne Frerix c.s. om “tot betalinge ofte redemptie^{7a)} der voorn. meule naer quote mede te contri-bueren”.

De vraag, waar deze weigerachtigen hebben gewoond, laat zich gemakkelijk beantwoorden. Het zal geweest zijn in die streek ten Westen van het Aduarder diep, die ook tegenwoordig nog onder de Ned. Hervormde Gemeente van Garnwerd behoort, n.l. de buurtschap Beswerd. Inderdaad was de Garnwerder molen voor de hier wonenden moeilijk te bereiken en konden zij beter te Ezinge laten malen, maar Beswerd behoorde nu eenmaal onder het kerspel Garnwerd en het doet dat tot op den huidigen dag.

De Garnwerder molen was nu behouden en zijn geschiedenis liep nu parallel met die van de andere molens in de provincie. De Provinciale Staten voerden in 1629 en 1630 de maatregelen, die ten doel hadden ontduiking van de belasting op het gemaal te voorkomen, met kracht door.

Bij alle molens werd in 1629 of 1630 een woning voor den chercher gebouwd.⁸⁾ De

bevolking zag den houw van deze huisjes met leede oogen aan; de ontstemming uitte zich, doordat men de bouwmaterialen vernielde en den timmerlieden het leven lastig maakte.

Te Warffum werd in Mei 1629 het pas gereed gekomen huisje door de dorpingen prompt weer afgebroken en op den 3 Augustus 1630 besloten Gedeputeerde Staten, dat in de gereed gekomen woningen een soldaat zijn intrek zou nemen, zoolang nog geen chercher benoemd en in functie getreden was. De bouwkosten van de chershuisjes zijn in de provinciale rekeningen in enkele groote verzamelposten geboekt, zoodat ons over het huis dat te Garnwerd gezet werd, geen bijzonderheden bekend zijn. Wel weten we, wie aldaar de eerste chercher is geweest. Het was een zekere Andries Peters, die bij besluit van Gedeputeerde Staten van den 19 Augustus 1630 werd benoemd. In datzelfde jaar heeft de rentmeester der Provincie 151 gulden 8 stuivers uitbetaald aan Remelt Janssen, Tjallingh Berents en Albert Claessen, slotemakers, voor 85 geleverde sloten “om aen de meulens tot verhoedinge van frauden overal in Stadt ende Lande geslagen te worden”. Dit zijn de zoo bekende sloten, waarmede de molen aan de ketting werd gelegd en waarvan alleen de chercher een sleutel had.

Ongetwijfeld zal één van de 85 sleutels bij de aanvaarding van zijn functie aan Andries Peters ter Land zijn gesteld.

Thans dienen we weer de vraag onder de oogen te zien, hoe lang reeds te Garnwerd een molen heeft gestaan op de plaats van den tegenwoordige. Wij lezen in de rekening van de vaste goederen der Provincie⁹⁾ over het jaar 1631.

“Het gebruyck van de nieuwe Westerdijck ten Suyden van de meulen te Garnewert gelegen is opt versouck van de pastoer ende ingesetenen te Garnewert tot accommodatie derselver den veerman aldaer voor sijne diensten veraccordeert, mits de dijcken met sooden behoerlijcken onderholdende ende deselve na Michaelis met swaere beesten niet beslaende, dies sal hij gehouden wesen de ingesetenen van Garnewert ande Oost-

zijde vant canaell wonende, gelijk mede den pastoer, coster ende schatbeurder, residerende ande Westzijde, sonder gelt hen ende weder over te setten”.

In 1631 stond de Garnwerder molen dus reeds op zijn tegenwoordige plaats. Betreft het hier een geheel nieuwen ofwel een verplaatsten molen, die na de doorgraving van het Reitdiep op den nieuwen dijk gezet was? Deze vraag zal in laatstbedoelden zin moeten worden beantwoord. Dat in de aangehaalde passage uit de rekening van 1631 wel gesproken wordt van een nieuwen dijk, doch van een molen zonder meer zegt niet veel, omdat het hier enkel gaat om een plaatsaanduiding.

Wij weten echter, dat aangaande den molen, die den 12 Augustus 1628 voor afbraak was aangewezen, nog op den 26 Februari 1629, dus kort voordat met de doorgraving begonnen werd, werd beslist dat hij zou mogen blijven staan. Deze zelfde molen werd in Juli 1629, dus juist toen de doorgraving in vollen gang was, door de Provincie weer verkocht, niet op afbraak, maar, zooals ook uit den bedongen prijs valt af te leiden, als een vrijwel intact zijnd bedrijf, dat zonder veel moeite en kosten weer op gang gebracht kon worden.

In het begin van 1630 protesteerden Bonne Frerix en consorten er tegen, dat zij moesten meebetalen voor een molen “bij consent van de Provincie (te Garnwerd) staende”, die de Garnwerders hadden “moghen behouden”.

Uit niets blijkt dus, dat te Garnwerd omstreeks 1629 een molen is afgebroken, terwijl als zeker kan worden aangenomen, gezien de strengheid der op dat stuk geldende bepalingen, dat er in dezen tijd nimmer meer dan één molen te Garnwerd zal zijn geweest.

Op de kaart van de provincie Groningen, geteekend door Bartold Wicheringe, die in 1616 bij Guilielmus Jansonius, d.w.z. bij Willem Jansz Blaeu te Amsterdam verscheen, komt een molen voor, staande aan de Zuidwestzijde van het dorp Garnwerd.

De meeste andere molens, die op deze kaart worden aangegeven, lagen ook ten Westen van hun dorp, en dit is ook de meest logische plaatsing in verband met de in ons vaderland overheerschende windrichting. Genoemde kaart van B. Wicheringe werd door Blaeu's concurrent, den uitgever Joannes Janssonius in een atlas, die in 1633 het licht zag, overgenomen, niet echter, zooals Prof. Huizinga zegt,¹⁰⁾ ongewijzigd - behoudens de weglating van den aan den rand gedrukten tekst - maar verbeterd en aangevuld.

Zoo is b.v. het Winschoterdiep er op aangegeven, evenals de doorgraving 'van het Reitdiep bij Garnwerd. De molen staat op deze kaart nog aan den Zuidwestkant van genoemd dorp. Het was Joannes Janssonius gelukt den graveur van de kaart van 1616, Evert Simonsz. Hamersveldt in zijn dienst te doen overgaan. Vermoedelijk heeft deze man geweten dat in het eerste kwartaal der 17de eeuw in de provincie Groningen groote werken op waterstaatkundig gebied tot uitvoering waren gekomen en heeft hij met de daardoor ontstane veranderingen bij het snijden van de kaart rekening gehouden.

Het minder belangrijke feit, dat de Garnwerder molen in 1633 niet meer op zijn oude plaats stond, zal hem niet bekend zijn geweest. Blaeu heeft het er niet bij laten zitten. Hij heeft op zijn beurt weer plagiaat gepleegd; in een atlas, die in 1634 verscheen nam hij een kaart van de provincie Groningen op, die in wezen niets anders is dan een verbeterde uitgave van die van Joannes Janssonius van 1633. Terwijl op laatstgenoemde kaart de Garnwerder molen op een verkeerde plaats staat en ook die van Englum nog voorkomt, staat op die van Blaeu eerstgenoemde molen op den dijk aan de Oostzijde van het dorp en is die van Englum verdwenen.

Op de kaart van Frederik de Wit van 1659 echter is de toestand weer zooals op de kaart van Joannes Janssonius, zoodat Huizinga's opvatting, dat De Wit's kaart een navolging van die van Wicheringe in den derden staat zou zijn, niet juist is. Ook de gebroeders Coenders schijnen deze laatste

nauwkeurige kaart niet gekend, tenminste slechts in beperkte mate gebruikt te hebben, want op de door hen omstreeks 1680 vervaardigde kaart - de oudste en nog algemeen bekende wandkaart der provincie - komt nog weer de Englumer molen voor en staat die van Garnwerd ten Zuidwesten van het dorp. Op de juiste plaats is hij geteekend op de groote wandkaart van Theodorus Beckering van 1781, hij wordt daar zelfs als "koormolen" aangeduid. Klaarblijkelijk wist Beckering, dat de Garnwerder molen een markant punt in het landschap vormde en heeft hij dat duidelijk naar voren willen brengen.

Wij kunnen nu de volgende conclusies trekken. Reeds in 1616 stond er aan de Zuidwestzijde van het dorp Garnwerd een molen. Krachtens het Statenbesluit van den 12 Augustus 1628 ging de eigendom ervan aan de Provincie over en zou hij worden afgebroken. De ingezetenen wisten hem echter, o.m. door het brengen van geldelijke offers, voor hun dorp te behouden. De nieuwe mulder, die het reeds stilgelegde bedrijf van de Provincie terugkocht en het weer op gang moest brengen, heeft, alvorens daartoe over te gaan, den molen naar den dijk verplaatst. Het bezwaar, dat hij nu aan den Oostkant van het dorp, dus niet aan de zijde, waarvan in den regel de wind te verwachten was, kwam te staan, werd ondervangen door de hooge plaatsing.

De molens, die destijds in onze provincie in gebruik waren, waren alle houten standermolens, waarvan het overbrengen naar een andere, niet al te ver weg gelegen plaats geen onoverkomelijke moeilijkheden opleverde. Wellicht hebben de Garnwerders, door hun actie tot behoud van den molen tot samenwerking gebracht, bij het karwei meegeholpen door hand- en spandiensten te verrichten.

Wij weten niet, wie de nieuwe mulder geweest is, maar één ding staat wel vast: hij heeft een goeden kijk gehad op de toekomstige ontwikkeling van zijn dorp. Garnwerd was in de onmiddellijke nabijheid van het Reitdiep komen te liggen en deze omstandigheid zou mettertijd aan het dorp zijn ei-

genaardig karakter geven. Het zou naar het diep toegroeien en inderdaad staat thans de kerk niet meer midden in het dorp maar in het Westelijk gedeelte. Bij het veerhuis, waar de weg uit het Zuiden en die uit het Westen samenkwamen en waar gelegenheid was over te steken naar het Oostelijker gelegen deel der provincie zou het economisch centrum van het dorp komen te liggen, een betere plaats voor den molen was dus moeilijk denkbaar. Bovendien, nu de molen op den dijk stond behoeften de boeren, die in het door het nieuwe kanaal van het dorp afgesneden gedeelte van het karspel woonden, met hun koren slechts tot dit kanaal te rijden. Het was dan, na met een boot te zijn overgehaald, terstond hij den molen.

Het gevaar, dat de boeren van den Garnwerder "Hoek" neiging mochten gaan vertoonen om den molen van hun karspel te verlaten, zooals die van Beswerd, onder goedkeuring van de overheid inderdaad hadden gedaan, was hiermee van den beginne af bezworen. Aldus beschouwd is de verplaatsing van den molen dus tot op zekere hoogte in letterlijken zin een tegemoetkoming aan de Hoekster boeren geweest.

Over de geschiedenis van den molen na 1631 vermelden de ons ter beschikking staande bronnen uiterst weinig. Dat beteekent, dat zij rustig zal zijn verlopen, verplaatst is de Garnwerder molen na 1631 in ieder geval niet meer. Van de grootere en kleinere herstellingen en van eventueele vervangingen van een ouden molen door een nieuwen in de zeventiende en achttiende eeuw weten wij niets.

A. J. van der Aa zegt in deel IV van zijn Aardrijkskundig Woordenboek, dat verscheen in 1843, over Garnwerd o.m. het volgende. "Het dorp zelf, onmiddellijk aan den zeedijk - het Reitdiep was destijds nog een open rivier - waarop een achtzijdigen korenmolen, heeft eene smalle straat, en is door het Aduarder diep en het Reitdiep, over welke geene bruggen liggen, afgesloten, zoodat het voor den doortogt van rijtuigen zeer afgelegen ligt. De geringere volksklasse vinden hun middel van bestaan in het

optrekken van schepen naar Groningen, in het visschen van paling en des winters spieringen; ook worden hier vele oude schepen gesloopt, koffen, smakken, tjalken en dergelijke; de andere bevolking leeft van den landbouw”.

Deze karakteristiek is zoo treffend, dat Van der Aa goed ingelicht moet zijn geweest, zoodat we wel als vaststaand mogen aannemen, dat Garnwerd in 1843 geen standermolen meer had, doch één van meer moderne constructie. Vermoedelijk was het een grondmolen, d.w.z. een molen met draaibare kap, maar zonder zwikstelling, dus nog altijd een betrekkelijk laag bouwwerk, waarvoor een hooge standplaats van belang was. De respectieve eigenaren en gebruikers van dezen molen moeten in de eerste helft der negentiende eeuw in het dorpsleven personen van gewicht geweest zijn, zooals uit het volgende moge blijken.

Op den 31 Januari 1820 verkochten Jan Roelfs Sikkens en Trientje Olferts Cleveringa, echtelieden zonder beroep te Garnwerd, aan Olfert Jans Sikkens, van beroep molenaar te Garnwerd en blijkbaar hun zoon en diens vrouw Geertruid Ennes Bazuin 1^e. een bakkerij met heem en hof te Garnwerd, zwertend o.m. ten Oosten aan den gang naar den Hanekamp, 2^e. een roggemolen met de zeilen en het verder daarbij behoorende, 3^e. het recht der vaste beklemming van vier grazen land te Garnwerd.¹¹⁾

Het muldersbedrijf wierp destijds goede resultaten af. Had Jan Roelfs Sikkens het in 1820 tot rentenier gebracht, niet minder voorspoedig is het zijn zoon gegaan. Bij zijn reeds belangrijk bezit kocht hij in 1826 een huis aan den weg en in 1828 een huis aan de straat te Garnwerd.¹²⁾ Maar als de kroon op zijn levenswerk zal hij beschouwd hebben, dat hij in 1829 in staat was van de familie Kremer een boerderij met ongeveer 30 H.A. land, staande en gelegen te Krassum onder Garnwerd aan te koopen.¹³⁾

Zelf schijnt hij niet of slechts betrekkelijk kort als mulder te hebben gefungeerd.

Reeds in de koopakte van 1826 wordt hij enkel als bakker aangeduid. De exploitatie

van den molen liet hij over aan een huurder of een zetmulder, in 1825 wordt als korenmolenaar te Garnwerd een zekere Pieter Jans Mulder genoemd.

Olfert Jans Sikkens is overigens een typische Groninger figuur voor de eerste helft van de 19de eeuw: de dorpsambachtsman, die door zijn neringen tot welstand kwam, maar wiens ideaal het bleef boer te worden. Hij overleed den 29 Augustus 1836. In 1837 vinden wij genoemd als molenaarsknecht, wat in dit geval misschien als zetmulder moet worden opgevat, Wilke Hindriks Pathuis. Dezelfde wordt in 1841 roggemolenaar genoemd. De erven van Olfert Jans Sikkens hebben bij publieken verkoop van den 22 Januari 1844 diens vaste goederen te gelde gemaakt. Kooper van den molen, de bakkerij en de beklemming van 1.68 H.A. land werd Wilke Hindriks Pathuis voornoemd. De koopsom bedroeg *f* 9000,-, een niet gering bedrag, wanneer men rekening houdt met de toenmalige koopkracht van het geld en in aanmerking neemt dat de boerderij, die in 1829 voor *f* 8075,- was aangekocht, *f* 11215,- opbracht. De weduwe van Olfert J. Sikkens werd koopster van de boerderij, die dus in de familie van den erfplater bleef. Zij wordt tot op den huidigen dag door zijn nakomelingen bewoond.

De molen, dien Wilke Pathuis in 1844 gekocht had, brandde in 1850 af. Op de plaats, waar hij gestaan had, werd in 1851 een nieuwe gebouwd, die er thans nog staat, een bovenkruier met zwikstelling en steenen onderstuk. Tot 1879 heeft de familie Pathuis dezen nieuwen molen geëxploiteerd, eigenaar werd daarna Th. Grijpstra te Oudebiltzijl, die hem verhuurde, achtereenvolgens aan G. de Groot, B. Smit en J. M. Kok. Mulder-eigenaar werd omstreeks 1905 L. Groeneveld, die als zoodanig in 1918 werd opgevolgd door H. Rijzinga.

Reeds in de tweede helft der 19de, maar vooral in de 20ste eeuw werden de bedrijfsresultaten, die de molens afwierpen geleidelijk minder. Groot werd de achteruitgang, op welker oorzaken hier niet kan worden ingegaan, na den vorigen wereldoorlog. Ve-

le molens werden eerst niet meer behoorlijk onderhouden en daarna geheel of gedeeltelijk afgebroken.

De Garnwerder molen verkeerde in het begin van 1942 in slechten staat van onderhoud, in den voorzomer verloor bij een van zijn roeden. De heer H. A. van der Zijl, burgemeester van Ezinge, begreep wat er op het spel stond en stelde zich in verbinding met de vereeniging "De Hollandsche molen". Het bleek dat de staat van onderhoud echter van dien aard was dat een restauratie noodzakelijk was. Evenals ruim drie eeuwen geleden bleken ook nu de ingezetenen van Garnwerd bereid om tot behoud van den molen van hun dorp een aanzienlijk bedrag bijeen te brengen. Een collecte door de vereeniging "Nut en Genoegen", waaraan trouwens ook door personen uit ruimeren kring werd bijgedragen, bracht ruim f 1000,- op. Financieele medewerking werd verder verleend door het Rijk, de provincie Groningen, de Provinciale Groningsche Archaeologische Commissie, de gemeente Ezinge, het H. S. Kammingafonds, het fonds voor bijzondere nooden, de vereeniging "De Hollandsche molen", de Provinciale Groninger Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer, de vereeniging "Stad en Lande", de "Algemeene Nederlandsche Wielrijdersbond", de bond "Heemschut", de stichting "Het Groninger Landschap", het Papefonds.

De heer W. de Groot te Feerwerd stond met zijn groote kennis van molens en alles wat daarmee samenhangt den burgemeester bij de regeling van de vele beslommeringen, die de restauratie meebracht, krachtig ter zijde; de uitvoering van het werk was bij de firma Th. Bremer en Zonen te Adorp in goede handen.

Op den 2 October 1943 kon de molen onder groote belangstelling op eenigszins feestelijke wijze officieel weer in gebruik worden gesteld. Hij werd bij deze gelegenheid "De Meeuw" genoemd, welke naam was voorgesteld door den heer B. van der Veen Czn., bestuurslid van de vereeniging "De Hollandsche molen" te Groningen, die zich

eveneens veel moeite gegeven had om de restauratieplannen tot een goed einde te brengen.

Zoo staat thans op zijn oude plaats de Garnwerder molen weer in zijn volle kracht. Moge hij tot in lengte van dagen voor het dorp en zijn omgeving behouden blijven.

In 1947 werden weer enige herstelwerkzaamheden verlicht en in 1967 bleek opnieuw een volledige restauratie noodzakelijk. Door geldgebrek werd deze echter niet voltooid. In 1970 bleek de staat van onderhoud echter van dien aard, dat een grondige restauratie absoluut noodzakelijk was. Gelukkig heeft toen "Monumentenzorg", de ernst van de zaak inziende, financiële steun toegezegd. Mits de gemeente zelf ook haar steentje wilde bijdragen. Maar aangezien de gemeente slechts over een zéér korte financiële polsstok beschikte, waren het deze keer een aantal Garnwerder huisvrouwen, die te hulp snelden. Ze gingen breien, haken, borduren enz. En aangemoedigd door de heer H. E. van Huis - molenkenner bij uitnemendheid - die z'n enthousiasme ook op de dames wist over te brengen, werd in de molen een permanente verkooptentoonstelling ingericht.

Over succes hadden de dames allerminst te klagen. Uit binnen- en buitenland kwamen de bezoekers naar de Garnwerder molen, kochten souvenirs en schreven hun namen in het gastenboek. Het gehele bedrag voor de restauratie was echter nog niet bij elkaar. Daarom hielden onze dames op 20 en 21 november in zaal Luth te Garnwerd een gezellige bazar. Toen was de ontbrekende f 3000,- spoedig bij elkaar en kon in de winter 1970/71 de restauratie worden voltooid.

En zo staat thans op zijn oude plaats de Garnwerder molen weer in zijn volle kracht. Moge hij tot in lengte van dagen voor het dorp en zijn omgeving behouden blijven.

Garnwerd 1971

- 1) Gron. Volksalmanak 1934, blz. 110 en vlg.
- 2) Oude Statenarchieven no. 13⁶.
- 2^a) Spoliëren - plunderen, een rechtmatig deel onthouden.
- 3) Oude Statenarchieven no. 102³⁷, fol. 292 vso.
- 4) Dat het gehucht Englum zijn molen had mogen behouden zal wel samenhangen met de omstandigheid, dat het dorp Oldehove, dat thans twee molens bezit, er destijds geen enkelen had.
- 4^a) Indemniseren - schadeloosstellen.
- 5) Oude Statenarchieven no. 22¹⁴, fol. 294.
- 6) De molen van Englum schijnt in verval te zijn geweest. Zijn aanslag in de heffing op de molens, die mochten blijven staan, was den 12 Augustus 1628 bepaald op nihil.
- 7) Oude Statenarchieven no. 22¹⁵, fol. 74, 75.
- 7^a) Redemptie - afkopen.
- 8) Vgl. over de nog bestaande sarrieshutten de Gron. Volksalmanak 1942, blz. 126 vlg.
- 9) Oude Statenarchieven no. 71³³, fol. 73 vso.
- 10) Gron. Volkaalmanak 1912, blz. 197, 198.
- 11) Rijksarchief Groningen. Notariële archieven no. 128/1820 no. 17.
- 12) Not. archieven 128/1826 no. 14 en 128/1828 no. 102.
- 13) Idem, 126/1829 no. 64.

Garnwerd (Gr.), Reitdiep met brug en molen

Aanvulling:

In de tekst wordt gesproken van de verplaatsing van de molen van de westzijde van het dorp, naar de oostzijde, op de dijk aan het nieuw gegraven kanaal. Dit kanaal werd rond 1629 gegraven om hiermee de vele meanders van het Reitdiep af te snijden. In het RHC Groninger Archieven bevindt zich een “Kaart van de landen van het karspel Garnwerd”, van Anton Coucheron, 1630, waarop “Het nie canael” is getekend. Op de dijk is de verplaatste molen ingetekend.

Foto B. D. Poppen – 5-2-2008

Scan, foto's en transcriptie B. D. Poppen © 2004/2010

Gegevens over de molen zijn te vinden in het RHC Groninger archieven,
toegangsnummer 2489, inventarisnummer 98 en 99.

Dit document is onderdeel van de homepage van B. D. Poppen <http://www.bdpoppen.nl>